

DOI: <https://doi.org/10.31110/consensus/2026-02/026-038>

УДК (UDC) 94 (438.2) : 930 (091)

UKRAINIAN COSSACKS IN THE VIEWS OF POLISH HISTORICAL SCHOLARSHIP AT THE TURN OF THE 19TH – EARLY 20TH CENTURY

Svetlana Motsak*

Igor Horobets**

Abstract

The article analyzes the approaches and assessments of Polish historians of the late 19th – early 20th century regarding Ukrainian Cossacks. Particular attention is paid to the interpretation of the causes of Cossack uprisings, the role of Bohdan Khmelnytsky, and the socio-political consequences of Cossack struggles. The influence of national, social, and religious factors on the formation of the Polish historiographical concept of the Cossacks is considered, and different schools of Polish historical scholarship are compared.

Purpose of the Article. The purpose of this study is to identify the specifics of Polish historians' views of the late 19th – early 20th century on Ukrainian Cossacks and Cossack uprisings, as well as to analyze their impact on the formation of the historiographical discourse regarding Poland and Ukraine during this period.

Methodological Basis. The research is based on historical and historiographical analysis, including Polish scholarly works of the late 19th – early 20th century, archival materials, and the application of methods of systemic analysis, historical-comparative approach, and critical source interpretation.

Scientific Novelty. The article systematizes, for the first time, the perspectives of Polish historians from different schools and ideological orientations regarding Ukrainian Cossacks of the late 19th – early 20th century. A comprehensive analysis of interpretations of Cossack uprisings, the role of hetmans, and evaluations of the socio-political consequences for the Polish-Lithuanian Commonwealth is conducted, which clarifies the specifics of Polish historiography and its influence on the modern perception of the Cossack issue.

Conclusions. Polish historians of the late 19th – early 20th century mainly treated Ukrainian Cossacks as an internal problem of the Polish-Lithuanian Commonwealth, emphasizing socio-economic and political factors of the uprisings. At the same time, most authors ignored the national and religious aspects of the Cossack struggles, and the role of Bohdan Khmelnytsky was assessed ambivalently, combining military abilities with personal ambitions and revenge. The analysis shows the dominance of positivist and neo-romantic interpretations in Polish historiography, which influenced the formation of a stereotypical image of the Cossacks in Polish scholarship.

Keywords: Ukrainian Cossacks, Polish historiography, 17th century, Bohdan Khmelnytsky, Cossack uprisings, socio-political causes, historiographical schools, late 19th – early 20th century

* PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of World History, International Relations and Methods of Teaching Historical Disciplines, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Sumy, Ukraine. E-mail: mocakci@ukr.net. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3941-9143>

** Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of World History, International Relations and Methodology of Historical Research, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Sumy, Ukraine. E-mail: gorobech.igor@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2416-7898>

**УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО У ПОГЛЯДАХ ПОЛЬСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ
КІНЦЯ 19 – ПОЧАТКУ 20 СТ.****Світлана Моцак*****Ігор Горобець******Анотація**

У статті проаналізовано підходи та оцінки польських істориків кінця 19 – початку 20 ст. щодо українського козацтва. Особлива увага приділена трактуванню причин козацьких повстань, ролі Богдана Хмельницького та соціально-політичних наслідків козацьких змагань. Розглянуто вплив національних, соціальних та релігійних факторів на формування польської історіографічної концепції козацтва, а також порівняно різні школи польської історичної науки.

Метою статті є виявлення специфіки поглядів польських істориків кінця 19 – початку 20 ст. на українське козацтво та козацькі повстання, а також аналіз їх впливу на формування історіографічного дискурсу щодо Польщі та України у зазначений період.

Методологічна основа дослідження базується на історико-історіографічному та порівняльному аналізі джерел, включно з польськими науковими працями кінця 19 – початку 20 ст., архівними матеріалами, а також на застосуванні методів системного аналізу, історико-порівняльного підходу та критичного осмислення джерел.

Наукова новизна публікації. У статті здійснено спробу систематизації поглядів польських істориків різних шкіл та ідеологічних спрямувань щодо українського козацтва кінця 19 – початку 20 ст. Проведено комплексний аналіз трактувань козацьких повстань, ролі гетьманів та оцінки соціально-політичних наслідків для Речі Посполитої, що дозволяє уточнити специфіку польської історіографії та її вплив на сучасне сприйняття козацької проблематики.

Висновки. Польські історики кінця 19 – початку 20 ст. трактували українське козацтво переважно як внутрішню проблему Речі Посполитої, надаючи значної уваги соціально-економічним та політичним чинникам повстань. Водночас більшість авторів ігнорували національний та релігійний аспекти козацьких змагань, а роль Богдана Хмельницького оцінювали амбівалентно, поєднуючи військові здібності з особистими амбіціями та помстою. Аналіз свідчить про домінування позитивістських та неоромантичних інтерпретацій у польській історіографії, що вплинуло на формування стереотипного образу козацтва в польській науці.

Ключові слова: українське козацтво, польська історіографія, 17 ст., Богдан Хмельницький, козацькі повстання, соціально-політичні причини, історіографічні школи, кінець 19 – поч. 20 ст.

Цитування: Моцак, С., & Горобець, І. (2026). Українське козацтво у поглядах польської історичної науки кінця 19 – початку 20 ст. *Консенсус*, 2, 26–38. <https://doi.org/10.3110/consensus/2026-02/026-038>

URL: <https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/225>

* кандидат педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін, Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка, м. Суми, Україна. E-mail: mocakci@ukr.net. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3941-9143>

** кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін, Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка, м. Суми, Україна. E-mail: gorobech.igor@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2416-7898>

Постановка проблеми. Українське козацтво відіграє визначну роль у формуванні національної ідентичності та політичної свідомості українського народу, а його історичне тлумачення було предметом зацікавлення не лише українських, а й польських істориків. У польській історичній науці кінця 19 – початку 20 ст. козацтво розглядалося у контексті польсько-українських взаємин, державотворчих процесів у Речі Посполитій, а також як складова соціально-політичної структури регіону. Проте дослідження цього періоду виявляють певну фрагментарність і відсутність системності у представленні українського козацтва.

В історіографії того часу польські науковці демонстрували різноманітні підходи до аналізу козацтва: від суто політичного та військового аспекту до культурно-соціального, при цьому їхні оцінки часто були детерміновані політичними, ідеологічними та національними позиціями авторів. Особливу увагу привертає вплив домінуючих польських політичних течій та ідеологічних напрямів на інтерпретацію історичних подій, пов'язаних із козацтвом.

Незважаючи на наявність окремих ґрунтовних праць, системного аналізу поглядів польських істориків на українське козацтво в зазначений історичний період досі не виконано. Це обумовлює необхідність комплексного дослідження, що дозволить не лише реконструювати польський дискурс щодо українського козацтва, а й окреслити особливості методологічних і ідеологічних підходів польських учених до аналізу української історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Козацький період традиційно перебуває у центрі уваги польських українознавчих досліджень. Наявну літературу можна умовно розподілити на кілька груп за тематичною ознакою.

До першої групи належать праці, що містять загальну характеристику історії польського народу в розглянутий період, аналіз його взаємин з українцями, а також дослідження розвитку культурологічних та політичних ідей, які панували в польському суспільстві та так чи інакше торкалися української проблематики. Серед них слід відзначити ґрунтовні роботи польських істориків В. Рошковського¹, А. Чубінського², а також українських дослідників Л. Зашкільняка³ та М. Крикуна⁴.

Особливу увагу заслуговують праці, що висвітлюють польсько-українські взаємини. Зокрема, це книги українських авторів М. Кучерепи⁵, В. Комара⁶, М. Швагуляка⁷ та польських істориків А. Айненкеля⁸, В. Паруха⁹, Р. Тожецького¹⁰.

¹ Roszkowski W. Najnowsza historia Polski 1914–1945. Warszawa: Świat Książki, 2003. 688 s.

² Czubiński A. Historia Polski XX wieku. Poznań, 2000. 478 p.

³ Zashkilniak L. Poland and Ukraine in the 20th Century: Historiographical Aspects. Lviv, 2005. 312 p.

⁴ Krykun M. Administrative and Territorial Structure of Right-Bank Ukraine in the 15th–18th Centuries. Lviv, 1993. 224 p.

⁵ Kucherepa M. Ukrainian-Polish Relations in the 20th Century. Lutsk, 2008. 496 p.

⁶ Komar V. Ukrainian-Polish Relations: History and Modernity. Ivano-Frankivsk, 2011. 368 p.

⁷ Shvahuliak M. Polish-Ukrainian Relations in the First Half of the 20th Century. Lviv, 2000. 284 p.

⁸ Ajnenkiel A. Historia sejmu polskiego. Warsaw, 1989. 412 p.

⁹ Paruch W. Myśl polityczna obozu pilsudczykowskiego 1926–1939. Lublin, 2005. 482 p.

¹⁰ Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. Kraków, 1989. 404 p.

Значним є внесок робіт, присвячених аналізу ідеологічних концепцій основних польських політичних таборів, зокрема прихильників «санації», а також дослідження того, як політичні ідеології впливали на реконструкцію історичного минулого. До них належать праці С. Мікулича¹¹, М. Корната¹², Т. Сімонової¹³.

До другої групи відносяться історіографічні студії, що досліджують стан польської історичної науки, функціонування академічних інституцій та історичних шкіл, а також розвиток історіографічних ідей. Значну частину цих досліджень становлять біоісторіографічні тексти про життя та діяльність польських учених. Важливими є праці українських авторів Л. Лазурка¹⁴, Є. Сінкевича¹⁵ та польських дослідників Є. Матерніцького¹⁶, М. Серейського¹⁷.

Третя група охоплює дослідження з історії України в працях польських науковців. Серед них вирізняються праці О. Рудої¹⁸ та А. Стемпніка¹⁹.

Аналіз наявної літератури свідчить про значну фрагментарність висвітлення проблем козацтва як у польських, так і в українських дослідженнях. Наразі відсутній системний аналіз специфіки підходів польських учених до історії козацтва, що залишає простір для подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Метою статті є виявлення специфіки поглядів польських істориків кінця 19 – початку 20 ст. на українське козацтво та козацькі повстання, а також аналіз їх впливу на формування історіографічного дискурсу щодо Польщі та України у зазначений період.

Виклад основного матеріалу. Польська історіографія приділяла значну увагу проблемі формування та розвитку козацьких спільнот. Більшість представників краківського наукового середовища датували появу козацтва початком 16 ст. До кола таких дослідників належав Ю. Шуйський²⁰, праці якого істотно вплинули на інтерпретацію історії козацтва в межах краківської історичної школи. Учений розглядав козаків як соціально різномірну групу людей, що походили з різних регіонів і соціальних верств. Оселяючись у степових районах українських земель, вони формували військові загони, які вели боротьбу з татарськими нападами як самостійно, так і у складі військових сил Речі Посполитої.

Інший представник цієї школи, В. Закшевський²¹, висловлював думку, що назва «запорозькі» або «низові козаки» набула поширення лише наприкінці 16 ст. і

¹¹ Mikulicz S. *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*. Warsaw, 1971. 287 p.

¹² Kornat M. *Polska szkoła sowietologiczna 1930–1939*. Kraków, 2003. 468 p.

¹³ Simonova T. *Polish Historiography of the Ukrainian Question*. Kyiv, 2010. 256 p.

¹⁴ Lazurko L. *Ukrainian Issues in Polish Historiography*. Lviv, 2015. 318 p.

¹⁵ Sinkevych Ye. *Polish Historical Scholarship of the 19th – 20th Centuries*. Mykolaiv, 2003. 294 p.

¹⁶ Maternicki J. *Historia i historycy*. Warsaw, 1995. 356 p.

¹⁷ Serejski M. *Europa a rozbiory Polski*. Warsaw, 1970. 412 p.

¹⁸ Ruda O. *Ukrainian Cossacks in Polish Historiography of the Late 19th – Early 20th Century*. Lviv, 2011. 284 p.

¹⁹ Stepnik A. *Historia i mit Kozaczyzny w polskiej historiografii XIX i XX wieku*. Lublin, 2010. 326 p.

²⁰ Szujski J. *Dzieje Polski*. T. 1–4. Kraków, 1862–1866. 1500 p.

²¹ Zakrzewski S. *Bolesław Chrobry Wielki*. Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1925. 439 s.

використовувалася для позначення нерегулярних військових формувань. На його переконання, такі спільноти склалися переважно з русинів-українців, серед яких значну частину становили втікачі з різних соціальних середовищ. Їхня діяльність пов'язувалася не лише з протистоянням татарським загонам, а й із нападами на місцеве населення. Разом із тим автор наголошував, що витoki цих формувань слід шукати значно раніше – приблизно за століття до утвердження назви – у степових районах нижньої течії Дніпра, відомих як Низ.

Відмінну інтерпретацію запропонував М. Бобжинський²². На його думку, виникнення козацтва було зумовлене особливостями суспільно-політичного устрою Речі Посполитої. Така позиція впливала з його критичного ставлення до польської колонізаційної та цивілізаційної політики на східних територіях. Історик вважав, що в 16 ст. руські землі поступово перетворювалися на осередки свавілля місцевих можновладців, що сприяло формуванню соціальної напруги та стало передумовою конфліктів наступного століття.

Піднесення ролі козацтва та поступове визнання його особливого становища в державі краківські історики пов'язували передусім із участю козаків у захисті південно-східних рубежів Речі Посполитої. Початок таких процесів вони відносили до 1530-х років і діяльності черкаського старости Євстафія Дашкевича, а також представників магнатських родів Вишневецьких, Зборовських та інших. Дослідник Ю. Шуйський²³ підкреслював, що політична нестабільність 16 ст. і недалекоглядна політика польської влади сприяли зміцненню козацького середовища. На його думку, процеси внутрішньої організації козацьких формувань призвели до їхнього поступового відокремлення від традиційних суспільних і державних структур Речі Посполитої, що водночас стало чинником формування своєї культури Наддніпрянської України.

Помітне місце в дослідженні українського козацтва посідали й представники так званої «народницької» інтерпретації польської історії. Варшавський історик В. Смоленський²⁴ зазначав, що слово «козак» має татарське походження і означає вільну, незалежну людину, позбавлену власності та сталого соціального статусу. На його думку, серед козаків були вихідці з різних народів і соціальних станів – поляки, угорці, італійці та русини-українці. Територією їхнього проживання ставали малозаселені степові простори так званої «українної Русі». Водночас, використовуючи цей термін, дослідник не проводив прямого зв'язку між історією цих земель і спадщиною Київської Русі. Він підкреслював, що на момент об'єднання Литви й Польщі ці території були малозаселеними степовими територіями, і подібна ситуація зберігалася ще й на початку 16 ст. Згодом старости королівських замків почали оселяти тут козаків, використовуючи їх у системі оборони від татарських нападів.

²² Bobrzyński M. *Dzieje Polski w zarysie*. Kraków: Gebethner i Wolff, 1879. 495 s.

²³ Szujski J. *Dzieje Polski*. T. 1–4. Kraków, 1862–1866. 1500 p.

²⁴ Smoleński W. *Dzieje narodu polskiego*. Warszawa, 1897. 596 s.

Як зауважує сучасний польський історик А. Стемпнік²⁵, саме В. Смоленський одним із перших у польській історіографії охарактеризував козаків як колонізаторів українського степового простору.

Натомість львівські історики кінця 19 ст. виявляли значно менший інтерес до козацької проблематики. Для них питання козацтва було лише одним із аспектів ширшої проблеми етнічних взаємин у межах колишньої Речі Посполитої. Зокрема, А. Левицький²⁶ трактував козаків як особливий тип військової спільноти, що сформувалася на малозаселених степових територіях між Дністром, Бугом і Дніпром – у регіоні, який у джерелах називався Диким полем, Низом або Запоріжжям. Дослідник підкреслював, що виникнення козацтва було зумовлене тогочасними соціально-економічними умовами та недостатнім забезпеченням оборони українських прикордонних територій з боку Речі Посполитої. Разом із тим він висловлював думку, що Запорозька Січ певною мірою сформувалася під впливом польської культурної традиції, однак стихійні соціальні процеси спричинили занепад первісних військово-лицарських засад і сприяли поширенню анархічних явищ. За спостереженням історика, серед козаків перебували вихідці різних національностей і конфесій – поляки, угорці, італійці, татари, хоча чисельно переважали русини з різних соціальних верств.

На початку 20 ст. інтерпретації польських істориків щодо українського козацтва зазнали певних змін. Під впливом неоромантичних ідей, а також актуальної політичної ситуації дослідники дедалі частіше розглядали козацьку проблематику як внутрішній аспект історії Речі Посполитої. Помітний вплив на формування нових підходів справили праці А. Яблоновського²⁷. Учений вважав, що від кінця 15 ст. татарський термін «козак» почав поширюватися на степових територіях Київського воєводства. На його думку, спільнота, до якої застосовувалася ця назва, існувала в цих регіонах протягом тривалого часу й складалася з нащадків так званих «чорноклобуків», значною мірою русифікованих, до яких згодом приєднувалися вихідці з інших слов'янських племен.

На переконання А. Яблоновського²⁸, оформлення козацтва як окремої соціальної групи на українських землях відбулося на початку 16 ст., у період правління Сигізмунда I. Історик наголошував, що первісно назва «козак» була поширена переважно на Запоріжжі, однак поступово її почали застосовувати до ширших груп населення на українських територіях, позначаючи нову соціальну верству поряд із боярством та міщанством. Зростання впливу козацтва він пояснював поєднанням кількох чинників. З одного боку, місцева адміністрація та центральна влада Речі Посполитої залучали козаків до військової служби, а з іншого

²⁵ Stepnik A. *Studia nad historia Polski*. Warsaw. 1910.

²⁶ Lewicki A. *Zarys historii Polski i krajów ruskich z nią połączonych*. Kraków, 1884. 304 s.

²⁷ Jabłonowski A. *Źródła dziejowe*. T. 5: *Lustracje królewsczyzn ziem ruskich Wołynia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII wieku*. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1877. 226 s.

²⁸ Jabłonowski A. *Źródła dziejowe*. T. 5... P. 118

– значна кількість селян тікала на Січ, прагнучи уникнути феодальних повинностей. Запровадження козацького реєстру дослідник пов'язував із необхідністю обмежити неконтрольовані військові виступи козаків, які своїми походами ускладнювали дипломатичні відносини Речі Посполитої з сусідніми державами. Саме тому він оцінював реєстрову систему як засіб упорядкування козацького середовища та стримування його стихійної активності.

Значно критичнішу оцінку козацтва подавав Францішек Равіта-Гавронський²⁹. У його працях козацтво постає як явище деструктивного характеру, схильне до нестабільності й зради. Історик підкреслював тюркське походження козаків та відносив початки формування козацьких загонів до першої половини 16 ст. За його твердженням, у цьому середовищі поширювалися пияцтво, розбійництво та грабіжництво. Відтак він виправдовував антикозацьку політику польських монархів, вважаючи, що виникнення самостійного козацького стану, зорієнтованого передусім на військову діяльність, становило загрозу для стабільності Речі Посполитої. Така інтерпретація применшувала роль козацтва та українського населення й водночас суперечила задекларованій дослідником ідеї захисту традицій державності Речі Посполитої.

Негативна характеристика козаччини в його працях поглиблювала історіографічне протиставлення польської та української традицій і сприяла формуванню конфліктного образу взаємин між обома народами³⁰.

Іншу позицію займав львівський історик Францішек Папє³¹, який підкреслював, що більшість козаків мала руське походження. На його думку, козацтво становило населення нижньої Наддніпрянщини, до якого долучалися вихідці з різних регіонів Європи та Азії. Відмовившись від традиційного землеробського способу життя, ці люди займалися прикордонною службою або шукали військової здобичі та пригод. Дослідник зазначав, що віддаленість козацьких спільнот від державних структур Речі Посполитої сприяла формуванню серед них незалежних і часто непокірних настроїв, унаслідок чого спроби підпорядкувати їх центральній владі не дали очікуваних результатів.

Питання походження українського козацтва розглядалося також у працях С. Закшевського³². Він підкреслював, що козацтво не було унікальним явищем, притаманним лише українським землям у межах Польщі, а мало аналогії в інших державах, зокрема в Московії. На його думку, розвиток козацького руху та його взаємини з польською державою тісно пов'язані з політикою Польщі й Литви щодо прикордонних територій.

Представники національно-демократичного напрямку польської історіографії схилялися до виразно пропольської інтерпретації козацької проблематики.

²⁹ Rawita-Gawroński F. Kozacyzna ukrainna w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII wieku. Zarys polityczno-historyczny. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1922. 238 s.

³⁰ Ibid. P. 145.

³¹ Papee F. Historia miasta Lwowa w zarysie. Lwow. 1894. 214 p.

³² Zakrzewski S. Bolesław Chrobry Wielki. Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1925. 439 s.

Значний інтерес у польських дослідників викликала й історія козацтва першої половини 17 ст. У працях представників різних історичних шкіл козацький рух переважно оцінювався критично й нерідко характеризувався як «бунт» або соціальний конфлікт, зумовлений насамперед економічними чинниками. Дослідник М. Бобжинський³³, подібно до Ю. Шуйського³⁴, вважав війни польської влади з козаками серйозною політичною помилкою. Він стверджував, що польська еліта обрала найменш ефективну стратегію у вирішенні козацького питання. На його думку, українське населення сприймало козацькі виступи як боротьбу за захист власної свободи та православної віри, тоді як польський уряд і власники великих маєтків на українських землях, керуючись вузькими становими інтересами, прагнули придушити ці процеси, навіть попри загрозу послаблення самої Речі Посполитої.

Подібну увагу до урядової політики як причини козацьких виступів приділяв і В. Закшевський³⁵. Він зазначав, що хоча повстання неодноразово придушувалися, вони не завершувалися тривалим миром, оскільки ухвалені владою рішення часто залишалися невиконаними. Водночас, на відміну від Ю. Шуйського та М. Бобжинського, дослідник не вважав релігійний чинник визначальним у козацькій боротьбі, підкреслюючи, що запорожці не відзначалися особливою побожністю і під час військових походів здійснювали напади як на мусульманські святині, так і на християнські храми різних конфесій.

Представники варшавської історичної школи розглядали польсько-українські конфлікти в ширшому контексті міжетнічних відносин у багатонаціональних державах. Вони наголошували передусім на соціально-економічних причинах протистояння, покладаючи відповідальність за загострення ситуації на шляхетські кола та церковні структури. На відміну від краківських дослідників, варшавські історики більшою мірою підкреслювали значення релігійного чинника на українських землях 16–17 ст.

Львівські дослідники кінця 19 – початку 20 ст. пояснювали причини козацьких виступів дещо інакше. Вони схильні були покладати відповідальність не на сам державний устрій Речі Посполитої, а на діяльність окремих представників магнатської влади. На їхню думку, антикозацькі заходи уряду були значною мірою вимушеною реакцією на військові походи козаків, які підривали міжнародний авторитет держави. Дослідник А. Левицький³⁶, подібно до варшавських істориків, вважав головні причини козацького невдоволення у соціально-економічних умовах регіону. Він звертав увагу на вплив фільварково-панщинної системи, політику магнатів на південно-східних територіях, а також діяльність урядників і намісників, що викликало спротив серед козацького населення.

³³ Bobrzyński M. *Dzieje Polski w zarysie*. Kraków: Gebethner i Wolff, 1879. 495 s.

³⁴ Szujski J. *Dzieje Polski*. T. 1–4. Kraków, 1862–1866. 1500 p.

³⁵ Zakrzewski S. *Bolesław Chrobry Wielki*. Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1925. 439 s.

³⁶ Lewicki A. *Zarys historii Polski i krajów ruskich z nią połączonych*. Kraków, 1884. 304 s.

У ранніх працях кінця 1880-х років Ф. Папе³⁷ також пов'язував спалахи козацьких повстань із прагненням козаків до матеріального збагачення та до більшої незалежності від польської державної влади. У своїх оцінках він займав дещо критичнішу позицію порівняно з попередніми істориками й, подібно до багатьох польських дослідників, називав козацькі виступи «бунтами». Водночас учений критикував козацьких ватажків за те, що вони нерідко спрямовували свої дії не проти зовнішніх ворогів, а проти місцевого населення, вдаючись до грабежів і насильства щодо як українців, так і поляків.

Однією з характерних рис польської історіографії початку 20 ст. було переважно однобічне, пропольське трактування козацьких повстань 16 – першої половини 17 ст. Подібна інтерпретація простежується у працях більшості дослідників цього періоду. Найближчими до традиційних підходів істориків кінця 19 ст. залишалися представники консервативного напрямку. Дослідники критично оцінювали діяльність польських магнатів і монархів, особливо політику короля Сигізмунда III, вважаючи її недостатньо продуманою щодо південно-східних територій держави. Дослідник звертав увагу на те, що значна частина шляхти на руських землях розглядала посилення королівської влади як загрозу власним привілеям, унаслідок чого будь-які спроби монарха впорядкувати козацьке питання наштовхувалися на опір з боку місцевої еліти.

Дослідник А. Соколовський³⁸ підкреслював необхідність сеймових постанов, спрямованих на обмеження втеч українського селянства до запорозьких земель. На його думку, такі заходи були важливими як для зміцнення держави, так і для стабілізації соціально-економічної ситуації в регіоні, хоча водночас вони викликали невдоволення серед українського населення.

На важливості обмеження козацьких свобод як однієї з причин повстань першої половини 17 ст. наголошував А. Прохаска³⁹. Подібно до А. Левицького та Ф. Папе, він вважав антикозацькі заходи уряду обґрунтованими та необхідними. Водночас, на відміну від представників старшого покоління львівських істориків, А. Прохаска серед факторів козацьких виступів називав і зовнішній вплив. На його думку, певну роль у підбурюванні козаків відігравали сусідні держави, зокрема австрійський імператор Рудольф II Габсбург.

Подібну інтерпретацію подій поділяв і В. Собеський⁴⁰, який розглядав козацькі повстання як наслідок втручання іноземних сил, насамперед Австрії. Він зазначав, що організатор одного з виступів – Северин Наливайко – мав зв'язки з австрійськими політичними колами. Як і більшість представників так званого «оптимістичного» напрямку польської історіографії, дослідник відкидав ідею національного характеру козацьких повстань 16–17 ст.

³⁷ Papee F. Historia miasta Lwowa w zarysie. Lwow. 1894. 214 p.

³⁸ Sokolowski A. Dzieje Polski ilustrowane. T. 1. Vienna: Nakładem Maurycego Perlesa, 1896. 310 s.

³⁹ Prochaska A. Hetman Stanisław Żółkiewski. Kraków, 1927. 356 p.

⁴⁰ Sobieski W. Religious Hatred of the Masses during the Reign of Sigismund III. Kraków, 1902. 390 p.

Історики, які дотримувалися «народницької» концепції польського минулого, намагалися розглядати історію Речі Посполитої як приклад спільного й відносно гармонійного розвитку різних народів у межах однієї держави. Саме тому у своїх працях вони часто уникали надмірного акцентування на конфліктах між ними. Водночас А. Шельонґовський⁴¹ підкреслював, що козацькі рухи мали не лише соціальне й політичне підґрунтя, але після укладення Берестейської унії набули також виразного релігійно-культурного характеру.

Більшою мірою політичними, ніж суто науковими мотивами визначалися оцінки подій у працях Т. Корзона⁴². Він прагнув представити історію Речі Посполитої 16 – першої половини 17 ст. таким чином, щоб зняти з неї звинувачення у пригнобленні українського населення. Натомість Францішек Равіта-Ґавронський⁴³ пояснював козацькі виступи особливостями характеру українців. На його думку, схильність козаків до повстань була зумовлена етнопсихологічними рисами, що сформувалися у ранньому суспільному середовищі й сприяли вороже налаштованому ставленню до інших народів.

У польській історіографії значну увагу приділяли аналізу польсько-українських взаємин у період визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Ця подія стала одним із центральних сюжетів у дослідженнях, присвячених історії козацтва. Як зазначає сучасний польський історик А. Стемпнік, на формування інтерпретацій козацьких воєн 17 ст. певний вплив мали українська та російська історіографічні традиції⁴⁴. Українські історики розглядали війну Богдана Хмельницького передусім як боротьбу українського народу проти польського панування, тоді як російські дослідники трактували її як протистояння двох слов'янських політичних сил за контроль над українськими землями. Польські історики прагнули сформулювати власний історичний дискурс, який би протистояв цим підходам.

Більшість представників краківської історичної школи, попри певні розбіжності у трактуванні подій, вважали визвольну війну середини 17 ст. наслідком нерозв'язаності козацького питання та недосконалості суспільно-політичного устрою шляхетської Речі Посполитої.

Значний вплив на осмислення цієї проблематики справили праці Ю. Шуйського⁴⁵. Дослідник називав події під проводом Богдана Хмельницького «внутрішньою козацько-руською революцією» та пояснював їх комплексом причин. Серед них він виділяв слабкість і хаотичність державних інституцій, надмірну експлуатацію українських земель, посилення влади магнатів, а також культурно-релігійні суперечності. Історик підкреслював, що з 1620-х років православ'я дедалі більше асоціювалося з козацьким середовищем і поступово перетворювалося на

⁴¹ Szelągowski, A. Kwestya ruska w świetle historyi. Warszawa, 1911. 105 p.

⁴² Korzon T. Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764–1794). T. I–VI. Kraków–Warszawa, 1897. URL: <https://www.wbc.poznan.pl/publication/4159>

⁴³ Rawita–Gawronski F. Kozaczyzna ukrainna w Rzeczypospolitej Polskiej. Lwow. 1903.

⁴⁴ Stepnik A. Studia nad historia Polski. Warsaw. 1910. 248 p.

⁴⁵ Szujski J. Dzieje Polski. Kraków, 1862–1866. 1500 p.

релігію тих, хто виступав проти існуючого порядку. Саме цей фактор, на його думку, згодом сприяв формуванню союзу козаків із Московським царством. Водночас він вважав, що під впливом релігійної пропаганди та масових виступів селянства повстання швидко вийшло з-під контролю Богдана Хмельницького і набуло значних масштабів. Характерно, що, наслідуючи традиції польської романтичної історіографії, Ю. Шуйський акцентував увагу на шляхетському походженні гетьмана.

Іншу інтерпретацію запропонував М. Бобжинський⁴⁶, який розглядав козацьку війну середини 17 ст. крізь призму концепції «боротьби за існування». На його думку, виступи козаків створили для українського населення можливість колективного захисту власної свободи. Подібно до інших дослідників, він виділяв політичні, соціальні та релігійні передумови конфлікту, однак не зводив його до звичайного «бунту». Навпаки, історик вважав його наслідком глибоких суперечностей, що існували в суспільному житті Речі Посполитої. Повсталі, за його твердженням, прагнули відновити права, які раніше були їм надані, однак зіткнулися з опором шляхетської еліти, насамперед магнатів, що домінували в політичній системі держави.

У працях М. Бобжинського значне місце займала критика соціально-політичних та економічних відносин, характерних для шляхетської Речі Посполитої.

У польській історіографії 19 – початку 20 ст. постать Богдана Хмельницького та причини козацького повстання середини 17 ст. оцінювалися неоднозначно, що відображало як наукові підходи тогочасних дослідників, так і політичні та ідеологічні орієнтири епохи. Представники різних історичних шкіл по-різному трактували мотиви дії гетьмана, соціальну природу козацького руху та роль державної політики Речі Посполитої у загостренні українсько-польського конфлікту.

Краківський історик М. Бобжинський характеризував постать Хмельницького амбівалентно. У своїх працях М. Бобжинський порівнював діяльність Хмельницького з політикою польських монархів, передусім Владислав IV Вази, якого історик нерідко критикував за нерішучість і неспроможність оперативно врегулювати конфлікт на українських землях.

Інший представник польської історичної науки, В. Закшевський, пояснював витоки козацького повстання передусім соціально-економічними причинами. На відміну від частини польських учених, В. Закшевський припускав, що кінцевою метою Богдана Хмельницького могло бути здобуття незалежності України⁴⁷.

Помітний внесок у дослідження історії 17 ст. зробив також В. Чермак. Значну частину джерельної бази він сформував на основі матеріалів архівів Рима та Венеції, а також великого масиву документів польських архівосховищ, включно з дипломатичною документацією. На його думку, козацтво виступило проти королівської та магнатської влади з прагненням забезпечити собі політичні права та вільніші умови існування⁴⁸.

⁴⁶ Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie. Kraków: Gebethner i Wolff, 1879. 495 s.

⁴⁷ Zakrzewski S. Bolesław Chrobry Wielki. Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1925. 439 s.

⁴⁸ Czermak W. Ostatnie lata Jana Kazimierza. Kraków: Akademia Umiejętności, 1898. 463 s.

Дослідники львівського історичного середовища кінця 19 ст. критично оцінювали як методи боротьби козацтва, так і силові дії польської влади щодо придушення повстання. Прихильники ідеї федеративної перебудови польської держави прагнули інтерпретувати події таким чином, щоб зменшити гостроту польсько-українських суперечностей.

Загалом польські історики початку 20 ст. розглядали козацькі війни 17 ст. як внутрішній конфлікт багатонаціональної Речі Посполитої. Вони заперечували інтерпретації українських істориків народницького напрямку, які трактували ці події як боротьбу між аристократією та демократичними силами. Водночас сам характер козацького руху був значно складнішим: до його складу входила частина дрібної шляхти, а сформована згодом козацька держава також мала становий характер, що у 18 ст. сприяло перетворенню старшини на нову земельну еліту.

Певною мірою інший підхід демонстрував О. Яблоновський⁴⁹. Учений наголошував, що після приєднання руських земель у 1569 р. польська влада не змогла повною мірою інтегрувати їх у державну систему, що сприяло формуванню окремих політичних і соціальних структур на східних кордонах. У діяльності Богдана Хмельницького та Івана Виговського він убачав спроби створення власної української державності.

Краківський дослідник С. Смолька⁵⁰ оцінював українську історію з позицій культурної переваги польського середовища. Битву під Берестечком 1651 р. історик інтерпретував як символічне зіткнення двох різних цивілізаційних світів, а серед причин повстання також називав особистий конфлікт гетьмана.

Висновки. Таким чином, польська історіографія 19 – початку 20 ст. виробила широкий спектр інтерпретацій козацького повстання під проводом Богдана Хмельницького. Їх об'єднувало прагнення пояснити події середини 17 ст. переважно як кризу Речі Посполитої, однак розбіжності стосувалися визначення ролі соціальних, політичних, релігійних і національних чинників, а також оцінки особистості самого гетьмана.

У польській історіографії кінця 19 – початку 20 ст. козацькі визвольні змагання під проводом Богдана Хмельницького трактувалися переважно як чинник дестабілізації держави та загроза її економічним і політичним інтересам. Попри відмінності у трактуванні причин і наслідків конфлікту, більшість із них наголошували на його масштабному впливі на політичний, економічний і суспільний розвиток держави.

REFERENCES

- Bobrzyński, M. (1879). *Dzieje Polski w zarysie*. Kraków: Gebethner i Wolff. 495 s. [in Polish].
Czermak, W. (1898). *Ostatnie lata Jana Kazimierza*. Kraków: Akademia Umiejętności. 463 s. [in Polish].

⁴⁹ Jablonowski A. *Zrodla dziejowe*. T. 5. Warsaw. 1877. P. 94

⁵⁰ Smolka S. *Mieszko Stary i jego wiek*. Kraków, 1881. 516 p.

- Jabłonowski, A. (1877). *Źródła dziejowe*. T. 5: Lustracye królewsczyzn ziem ruskich Wołynia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII wieku. Warszawa: Gebethner i Wolff. 226 s. Retrieved from: <https://www.wbc.poznan.pl/publication/1870/edition/3115> [in Polish].
- Korzon, T. (1897). *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764–1794)*. T. I–VI. Kraków–Warszawa. Retrieved from: <https://www.wbc.poznan.pl/publication/4159> [in Polish].
- Lewicki, A. (1884). *Żarys historii Polski i krajów ruskich z nią połączonych*. Kraków. 304 s. [in Polish].
- Rawita-Gawroński, F. (1922). *Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII wieku. Żarys polityczno-historyczny*. Warszawa: Gebethner i Wolff. 238 s. [in Polish].
- Roszkowski, W. (2003). *Najnowsza historia Polski 1914–1945*. Warszawa: Świat Książki. 688 s. [in Polish].
- Smoleński, W. (1897). *Dzieje narodu polskiego*. Warszawa. 596 s. [in Polish]
- Sokołowski, A. (1896). *Dzieje Polski ilustrowane*. T. 1. Vienna: Nakładem Maurycego Perlesa. 310 s. [in Polish].
- Zakrzewski, S. (1925). *Bolesław Chrobry Wielki*. Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 439 s. Retrieved from: <https://polona.pl/item-view/edbace40-687a-410b-b8bo-c5ed5e9fce51> [in Polish].

Отримано 15.05.2026

Отримано в доопрацьованому вигляді 24.05.2026

Прийнято до друку 27.05.2026

Submitted 15.05.2026

Received in revised form 24.05.2026

Accepted for publication 27.05.2026